

Dr. Öğr. Üyesi
Mustafa ŞEHİTOĞLUMuş Alparslan Üniversitesi, İ.İ.B.F.
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü
m.sehitoglu@alparslan.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1943-7953>Öğr. Gör.
Nevzat ERDOĞANMuş Alparslan Üniversitesi, Sosyal
Bilimler M.Y.O
n.erdogan@alparslan.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0017-0144>

Eser Geçmişi / Article Past: 22 Şub 2019 / 21 Nis 2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.531245>

Orjinal Makale / Orginal Paper

I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti Ve İran'ın Almanya'yı Üçüncü Güç Olarak Görme Politikaları

Policies of Ottoman Empire and Iran Regarding Germany as the Third Ally Before the First World War

Öz

19. yüzyılda dünya liderliğini oluşturmaya çalışan İngiltere ve ona rakip olarak ortaya çıkan Almanya ile arasındaki rekabetin ağırlıklı sahası Ortadoğu olmuştur. Osmanlı yönetiminin bu durumda gördüğü çıkış yolu, kendisini sıkıştıran İngiltere ve Fransa ile Rusya'nın emellerinden olası Alman ittifakı sayesinde kurtulma ümididir. Bu sırada Osmanlı üzerinde nüfuz hesapları olan Almanya, üçüncü güç olarak davet edilme planları ile Osmanlı ülkesinde bir hayranlık oluşturmayı başarmıştır. Bu dönemde İran'ın da İngiltere ve Rusya ortaklığı yüzünden bir üçüncü güç arayışı söz konusudur. İngiltere ve Rusya baskısı altındaki İran devleti, bir çare olarak Almanya'nın dostluğunu görmektedir. Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki projelerini İran'a kadar genişletmeyi düşündüğünden, bu ülkede de bir Alman etkisi oluşturmaya gayret etmiştir. Ülkelerini İngiliz ve Rus nüfuzundan kurtarmak isteyen İranlı yöneticiler ve İran kamuoyu böyle bir müttefikliğe sıcak bakmışlardır. Bu makale; Türk ve İran kaynakları ışığında Osmanlı Devleti ve İran'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı üçüncü bir güç olarak Almanya stratejisini kullanmaları ve Almanya'nın önceki güçlerden farklı düşünmediği konusuna odaklanır.

Anahtar Kelimeler: 19.Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Alman Nüfuzu, Birinci Dünya Savaşı, İran

ATIF: ŞEHİTOĞLU Mustafa, ERDOĞAN Nevzat, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti Ve İran'ın Almanya'yı Üçüncü Güç Olarak Görme Politikaları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/1 (Nisan-2019), s. (142-159)

CITE: ŞEHİTOĞLU Mustafa, ERDOĞAN Nevzat, "Policies of Ottoman Empire and Iran Regarding Germany as the Third Ally Before the First World War", **Journal of History and Future**, 5/1 (April- 2019), pp. (142-159)

Abstract

Middle East had been the center for the competition between England that was especially aiming for the leadership of world and Germany as being rival to this race in 19th century. Under these circumstances Ottoman Empire considered German Alliance as a solution to avoid the ambitions and oppressing policies of England, France and Russia. On the other hand Germany had her plans to have an impact on Ottoman Empire and utilizing the call as the third ally gained the admiration of the people of Ottoman. In this period Iran was the other country searching for a third power against the collaboration of England and Russia. Under the oppression of this collaboration Iran regarded German friendship as a solution as well. As Germany had the similar exploiting policies to expand from Ottoman Empire to Iran, she tried to create the German effect on Iranian society. In this context Iranian government and people approved such an ally to save their country from English and Russian influence. This article; In the light of Turkish and Iranian sources, the Ottoman Empire and Iran focus on the German strategy as a third power against Britain and Russia, and on the fact that Germany does not think differently from the previous powers.

Key Words: 19th Century, The Ottoman Empire, German Influence, First World War, The Iran

Giriş

Sömürgeciliğin dünya sathına yayıldığı 18. ve 19. yüzyıllarda başı çeken ve dünya liderliğine oynayan üç ülke; İngiltere, Rusya ve Fransa büyük bir rekabet içindeydiler. Denizlerdeki üstün gücü sayesinde İngiltere, bu iki devlete hemen her yerde üstünlük sağlamıştı. İngiltere'nin üstünlüğünden söz edilen bir dönemde Almanya'nın hızlı bir yükseliş ile büyük devlet olarak ortaya çıkışı, İngiltere'yi olduğu kadar Rusya'yı da rahatsız etmişti.

Almanya, kuruluşunu tamamladıktan sonra özellikle İngiltere'nin sömürge politikaları açısından büyük öneme haiz Ortadoğu üzerine oynuyordu. Almanya, geriden gelen bir emperyal güç olarak stratejik öneme sahip, Osmanlı ve İran topraklarında varlık göstermek ve topraklarda söz sahibi olmak istiyordu. Hem Osmanlı hem de İran Hükümetleri ise, Almanya'yı geleneksel düşmanları İngiltere ve Rusya'nın karşısına bir müttefik olarak sürmek istiyorlardı. Durumu kendi lehine bir fırsat olarak değerlendiren Almanya, bu iki ülke içinde çeşitli imtiyazlar ve anlaşmalar ile etkin konuma gelmiştir.

Almanlar, Osmanlı Devleti'ndeki rakipleri (İngiltere-Fransa-Rusya) ve İran'daki rakiplerinin (İngiltere-Rusya) kendi aralarındaki rekabeti bir tarafa bırakıp Almanya'ya karşı birleşmelerine fırsat vermeyecek hamleler yaparak dikkatli davranıyordu. Bu yüzden bu ülkelerin de rıza göstereceği adımlar atıyordu. Bu arada Rusya, İran'daki nüfuzunu sağlamlaştırmanın yanı sıra Osmanlı Devleti üzerinde de çeşitli politikaları ile tehdit oluşturuyordu. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın, Almanya'yı kurtarıcı gibi görmeleri nedeniyle yeni mücadelelerin çarpışma sahasını Ortadoğu olarak belirlemiştir.

Almanya'nın Ortadoğu'ya yönelmesi, bu coğrafyanın petrol kaynakları açısından zenginliklerinin yanı sıra, hem Osmanlı'da hem de İran'da İngiliz ve Rus çıkarlarının kesişmesi ve ihtilaf noktalarının merkezini oluşturmasıydı.

Bu çalışmada; Ortadoğu'da gördüğü boşluktan yararlanmaya çalışan ve kendini yeni bir dayanak olarak gösteren Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın Ortadoğu'da görmek istedikleri, üçüncü bir güç olarak siyasi ve askeri arenaya çıkma çabası incelenmiştir.

1. Emperyalist Devletler Karşısında Osmanlı Devleti'nin Üçüncü Güç Politikası

Avrupa'da 1756-1763yılları arasında yaşanan Yedi Yıl Savaşları neticesinde İngilizler, Fransızlara ait olan Hindistan'ı almış ve burası İngiltere'nin en önemli sömürgesi olmuştur. Hindistan'a giden yol Cebelitarık, Akdeniz ve Mısır'dan geçiyordu. İngiliz Hükümeti bu yola büyük önem veriyordu. 1787-1792Osmanlı ile Avusturya-Rusya arasındaki savaş gösterdi ki Avusturya ve Rusya, Osmanlı'yı yıkarak yerine Bizans'ı kurmayı düşünüyorlardı. Böylece Rusya'nın daha büyük güç olmasını sağlayabilecek İstanbul'a yerleşmek istemesi İngiltere'yi "*Hindistan Yolu*" konusunda endişelendirmişti. Rusya'nın boğazlara sahip olarak güneye inmesini önlemek için İngiltere, Osmanlı Devleti'nin varlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı gerekli görmüştü. 1791 yılından sonra Osmanlı'yı korumak, İngiliz politikası haline gelmiştir.¹

Hindistan'dan vazgeçmek istemeyen ve İngiltere ile rekabetine yeni bir politika oluşturmak isteyen Fransa'da 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Mısır'a girmiştir.² Bu durum hem, "*Hindistan Yolu*"nu korumak isteyen İngiltere'yi, hem de Mısır'dan sonra Suriye'ye yönelen Napolyon'un boğazları almasından korkan Rusya'yı telaşlandırdı. Bu sebeple İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak Mısır'ı Napolyon'dan aldılar.³

İngiltere, Fransa'yı Mısır'dan çıkardıktan sonra büyük önem verdiği Hindistan yolu konusunda rahatladı ve bu sayede Osmanlı Devleti de Fransa'yı kovmayı başarmıştı. Böylece Osmanlı Devleti denge politikası izleyerek bir emperyalist ülkeyi bertaraf edebilmişti.

Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı'ya savaş açması, Suriye'yi alarak Kütahya'ya kadar ilerlemesi karşısında Rus Çarı bunu fırsat olarak görmüş ve Osmanlı'ya "dostluk elini" uzatmıştı. Osmanlı Devleti, kendi açısından önemli sonuçları olan bu sorundan, Rusya'nın yardımı sayesinde kurtulmuştu. Ancak imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması ile Rus askeri birlikleri 8 Temmuz 1833'te İstanbul Boğazı'na yerleşmeyi başarmışlardı. Bu durum üzerine Boğazlarda Rus birliklerini görmeyi sakıncalı bulan İngiltere 1840 yılında Londra'da bir konferans toplamış ve İngiltere ile birlikte davranan Avusturya, bütün Avrupa'yı Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni korumaya ikna etmişti. İngiltere, Ruslar lehine olan Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın iki maddesini ortadan kaldırıncaya kadar tekrar Karadeniz'e hapsolacağını düşünen Rus Çarı, çemberi kırmak ve "*sıcak denizlerde var olmak*" için İngiltere'ye sadece iki devlet arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşımını teklif etti.⁴ Bu arada Rusya'nın asıl gayesini sezen İngiltere, bu teklifi reddetti. Bundan sonra Rus yayılması tehlikesi konusunda Fransa'yı da ikna eden İngiltere, bu devlete karşı Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğunu üstlendi.⁵ Bu ittifak sayesinde Kırım Savaşı'nın İngiliz, Fransız ve Osmanlı orduları ile Rusya'ya karşı yapılması sağlandı.⁶ Osmanlı bir kez daha denge politikası yapmış ve fayda elde etmişti.

Osmanlı Devleti 19.yüzyıla Avrupa'nın ağır baskısı altında girmişti. Bu dönemde dünyanın birçok yerinde sömürgeleri ile büyük bir imparatorluk kuran İngiltere, en önemli sömürge-

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay. İstanbul 2010, s. 68-69.

2 Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi IV*, Atatürk Kültür dil ve tarih yüksek kurumu Türk Tarih Kurumu yay. Ankara 1991, s. 128-130.

3 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

4 Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Emre Yay. İstanbul 2005, s. 144-146.

5 Bayram SOY, "*Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti*", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yıl 2007, S. 7 141-168, s. 155-156.

6 Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, s. 146.

si Hindistan ve onun yollarını korumayı temel politika olarak sürdürüyordu. Fransa ise Osmanlı topraklarının bir kısmını potansiyel sömürü alanı olarak görüyordu. Ayrıca Osmanlı topraklarının kontrolü sayesinde İngiltere'nin en önemli sömürgesi yani Hindistan'ı almayı da hesaplıyordu. Rusya 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne "Yıkılması kolay" gözüyle bakıyor ve sıcak denizlerde olabilmek için Osmanlı boğazlarına yerleşme politikası düsturu ile Osmanlı'yı yıpratıyordu. Boğazlara talip olunca karşısında İngiltere ve Fransa ve hatta Avusturya İmparatorluğu'nu bulan Rusya, sıcak denizlerde var olmak için ikinci yol olarak gördüğü Doğu Anadolu'ya ve Balkanlara yönelmiştir.⁷ Rusya'nın faaliyetleri hakkında Berlin sefaretinden Mâbeyn-i Hümayun'a gelen 4 Kasım 1861 tarihli bir telgrafta, Rusya'nın Almanya'dan silah sipariş ettiği bildiriliyordu. Aynı telgrafta, Rusya devleti Kurup fabrikasına levazımıyla beraber büyük çapta yedi yüz top ve üç yüz sahra topu ve külliyetli barut ve bazı Almanya fabrikalarına duba, köprü ve şimendifer edevatı ve çeşitli askeri levazım imâl ettirmektedir, deniliyordu.⁸ Böylesine ağır ve donanımlı silahlanma Osmanlı'nın takibinde olsa da bununla baş etmek, bu dönem Osmanlı Devleti açısından kolay değildir.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermenileri ve Balkanlardaki farklı etnik kökene mensup halkları etnik milliyetçilik temelinde kışkırtması neticesinde, bir takım eşitlikçi reformlar yapmak zorunda kalmıştı. Bunun sonucunda yükselen milliyetçilik akımları yüzünden Rusya'yı hamî olarak gören Balkan ulusları Osmanlı idaresinin başını ağrıtmıştır.

Osmanlı Devleti, 1877-1878'de yaşanan Osmanlı-Rus savaşını kaybedince, İngiltere'nin Osmanlı politikası değişti. "Hasta Adam"ın ayakta duramayacağına hükmeden İngiltere, Kıbrıs ve Mısır'a el koydu. Artık İngiltere Osmanlı'nın yaşamasının değil, bu devletin paylaşımında en çok payı alma mücadelesinin içindeydi. Bu konuda Rusya'yı Doğu Anadolu'ya sokmamak isteyen İngiltere, Ermeni isyanlarını ve iddialarını destekleyerek, bu kozu Rusya'nın elinden almaya çalıştı.⁹ Böylece Osmanlı üzerinde başrollerde İngiliz-Rus rekabetinin görüldüğü yeni bir Emperyalist senaryo cereyan ediyordu. Osmanlı Devleti bu yeni durum karşısında nasıl bir denge politikası izlemeliydi? Nispeten geriletilmiş Fransa düşünülmezse de bir İngiliz-Rus ittifakı Osmanlı'nın felaketi olabilirdi.

Tam bu dönemde Avrupa'da yıldızı parlayan devlet Almanya idi. Almanya, Osmanlı ile sınırı olmayan uzak bir devletti ve İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek için rekabet sahası arıyordu. Osmanlı'dan toprak talep etmemesi ve İngiltere ile rekabete hevesli olması Osmanlı'yı Almanya ile yakınlaştırdı. İngiltere'nin terk ettiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını artık Almanya devralmıştı. Almanya bu ittifak karşılığında Osmanlı'dan ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar almayı hedefliyordu. Osmanlı'yı İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında yaşatmak savunusuyla olabildiğince imtiyaz almak istiyordu. II. Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı-Almanya ilişkileri gün geçtikçe kuvvetlendi. Almanya, Osmanlı Devletine krediler açarak, demiryolları yaptı ve ordusunun modernize edilmesine destek sağladı.

Almanya, en geniş sınırları ile birliğini kurduğunda Avrupa'nın ortasında, güçlü bir devlet olarak yerini almıştı. Almanya büyük bir güç olmuş ve böylece Osmanlı Devleti'nin beklediği yeni bir politika doğmuştu. Osmanlı, Avrupa'nın yeni gücü ile yeni politikasını uygulayabileceği bir fırsat bulmuştu. Almanya yükseldikçe, Osmanlı Devleti de dış politikasını bu devletin eksenine kaydırды ve sonuçta İngiltere'den boşalan yeri Almanya aldı. Osmanlı yönetiminin bilindik emperyalist devletlere olan nefreti arttıkça, Almanya'ya ilgileri yükselmekteydi. Sultan Abdülhamit'in

7 Rahmi Doğanay, Erdal Açıkşes, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Data Yay. Ankara 2012, s. 9-10.

8 BOA, Y.PRK.ESA.1/15-2-1

9 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 69-70.

bizzat kendisi Almanlara övgüler dile getiriyor ve siyasi anılarında, “*Almanya gücünü heba ederek birçok yerde kendisine lüzumsuz koloniler arayacağına, nüfuzunu İran Körfezine kadar uzatsaydı, hem bizim için hem de kendisi için şüphesiz çok daha iyi olurdu*” diyerek, Almanların işini son derece kolaylaştırıyordu. İngiltere ve Fransa’nın aksine Almanya, bir İmparatorluk olarak otokratikti ve bu durum Osmanlı Padişahı’nın dış politikasının gücünü arttırıyordu. Nitekim İngiltere ve Fransa, reform ve meşrutiyet talepleriyle Osmanlı idarecilerini baskı ile zor duruma sürüklerken, Alman temsilciler “*Osmanlı Devleti otokrasiden ayrılırsa yok olmaya mahkûmdur*” diyerek, Sultan Abdülhamit’in elini güçlendiren bir yaklaşım gösteriyorlardı.¹⁰

Sömürgecilikte Avrupa’nın en yenisi olan Almanya, dünyanın paylaşılmış olmasından dolayı farklı bir yöntem geliştirdi. Almanya İngiltere, Fransa ve Rusya gibi toprak işgalleri tasavvur etmiyordu. Sultan II. Abdülhamit emperyalist devletlerin karşısına Almanya’yı çıkarmayı uygun görmüş ve bunu başarmıştı. İlk ilişkiler kurulduktan sonra Almanya sefirinin devletinden aldığı bir telgrafta belirtildiği üzere Mayıs 1880 tarihinde İstanbul’da Alman sefaretine tahsis edilen araziden dolayı Alman İmparatoru Osmanlıya teşekkürlerini bildirip bunun samimi ilişkilere yeni bir delil olduğunu bildiriyordu.¹¹ 1889 yılında İmparator II. Wilhelm’in İstanbul’u ziyareti Osmanlı ülkesinde Alman nüfuzunun hızla yükselmesini başlatmıştı.¹² Bu ziyaretten sonra Almanlar Bağdat demiryolu imtiyazını almaya yaklaştılar. Aslında Avrupalı bir imparatoru tarihte ilk kez Osmanlı Sultanı’nın ayağına kadar getiren sebep bu projeydi.

Sultan II. Abdülhamit tahta çıktığı sıralarda, Osmanlı hudutları içinde İngilizler, Almanlar, Ruslar ve kısmen de Fransızlar iktisaden mücadele içindedirler. İngilizlerin Türklere hoş görünmek için Adana-Mersin demiryolu inşaatının ruhsatını almalarına karşılık Almanlar da Bağdat demiryolu projesinin inşası hususunda Osmanlı ile mutabakata vardılar. Bu sıralarda birliğini yeni tamamlamış olan Almanya ve onun usta devlet adamı Bismarck biliyorlardı ki büyük devlet olmak sürekli ham madde kaynaklarına sahip olmakla mümkündür. İşte bu yüzden Almanya orta doğuda ve büyük ticaret yolları üzerinde İngilizlerle karşı karşıya geldi. İngilizler ve Almanlar özellikle Osmanlı’nın petrol bölgeleri ile yakından ilgileniyorlardı. Her iki devlet de Mezopotamya’dan imtiyazlar almak istiyorlardı. Sultan II. Abdülhamit bu iki devletin de petrole olan ilgisini fark etmişti. Buna göre bir politika geliştiren II. Abdülhamit 1890 yılında tehlikeyi önlemek maksatlı bir tedbir almış ve İrade-i seniye ile Musul petrol sahasını “*Memaliki Şahane*” (padişahın mülki arazisi) olarak ilan etmişti. Bu durum karşısında Osmanlı’yı zora sokmak isteyen İngilizler, Mısır ile Osmanlı arasında süren bir sınır meselesi olan Akabe sorununu oluşturmakta gecikmediler. Buna mukabil, II. Abdülhamit de Almanların imtiyazlarını genişletti. Böylece “*Dünya hâkimiyeti parolası*” ile yürüyen güçlü Almanya’yı kendisine bağlayabilmişti.¹³ Emperyalizmden kurtuluşun çarelerini arayan Osmanlı, bu imtiyazı verdikten sonra İngiltere ile Almanya, dünya hâkimiyeti yolundaki mücadele merkezlerini Mezopotamya ve İstanbul’a taşımışlardı. Bu sıralar, Osmanlı ülkesinde Alman araştırmaları başlamış ve Almanya’nın Jena şehrindeki üniversite hocalarından Dr. Maks Fvoren’e Bab-ı Ali ve padişah tarafından 7 Şubat 1895 tarihinde özel izin verilmiş ve Fvoren, Suriye, Bağdat, Basra ve Hicaz vilâyetlerini gezmiş, teknik incelemelerde bulunmuştu.¹⁴

10 Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2013, s. 40-41.

11 BOA, Y.PRK.TSF.1/23-1

12 Süleyman Kocabaş, *Hindistan yolu ve petrol uğruna yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yay. İstanbul 1985, s. 144.

13 Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, Turan Yay. İstanbul 1969, s. 53-57.

14 BOA, I.HR.346/60-1

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı ülkesine yaptığı 1898 yılındaki ikinci seyahat¹⁵, Alman dış politikasının Ortadoğu'ya doğru hız kazandığı önemli bir dönemdir. Almanya, doğu siyasetinde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı bir tavır geliştirmiş, bundan böyle kendi varlığını açıktan göstermiş ve Ortadoğu'nun hâkimi olma iddiasını göstermiştir. Bu seyahati sırasında Kudüs'e de giden Alman İmparatoru, Alman kilisesi "Erlöserkirche" yi bir ayinle açmıştır.¹⁶ II. Wilhelm, Protestanların dini liderlerinin yanı sıra, Katoliklerin dini liderleri, Alman Yahudilerinin liderleri ve buralara yerleşmiş Alman kolonistlerin her bir gurubu ile görüşmelerde bulunmuştur. Kudüs'te mevcut olan bütün ruhani liderlere maddi yardımlarda bulunan II. Wilhelm, Ağlama Duvarına, Rum Ortodoks Kilisesi'ne ve Mescid'i Aksa'ya da ziyaretlerde bulunmuştur. Kudüs'ten Şam'a giden imparator II. Wilhelm burada özellikle İngiltere'yi çok rahatsız edecek olan ünlü konuşmasını yapmıştır. İmparator bu konuşmasında, Osmanlı Padişahını övmüş ve Alman İmparatoru'nun her zaman, dünyanın her yerindeki 300 milyon Müslüman'ın dostu olacağı sözünü dile getirmiştir. İmparator burada, bir anlamda Müslümanların koruyuculuğunu üstlendiğini söylemiş oluyordu. "Dağınık halde yaşayan Müslümanlar..." cümlesi ile kast ettiği, İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'da yaşayan Müslümanlardı.¹⁷ Almanlar çok hesaplı ve titiz çalışıyorlardı. II. Wilhelm'in 1898 de İstanbul'a yaptığı ikinci ziyaretinden sonra Bağdat demiryolu projesi vaadi verildi ve nihayet 1902 yılında imtiyaz antlaşması imzalandı.¹⁸ Alman İmparatoru diplomatik geziyle Müslüman ahalinin gönlünü memnun ederken Eylül 1904 yılında Alman bilim adamlarından Dr. Karl Mihal Konya Vilayeti dâhilinde Isparta ve Antalya sancaklarında bulunan bazı antik harabeleri ziyaret ederek fotoğraflar çektiriyordu.¹⁹ Bu, Almanların topyekûn ulusal bir çalışmasıydı. Osmanlı Devleti, Almanya'nın kalıcılığını pekiştirmek istiyor ve böylece geleneksel düşmanlarına karşı yeni bir denge oluşturmayı ümit ediyordu. Bununla beraber Osmanlı'da nüfuzunu arttırmak isteyen Almanya'nın asıl amacı neydi? Bağdat demiryolu projesi ile neyi hedefliyordu?

Bağdat demiryolu projesine Ruslar, Doğu Anadolu ile İran'daki emelleri açısından; Fransızlar ise Suriye'deki emelleri açısından tepki göstermişlerdir. Ancak en yoğun tepkiyi İngiltere göstermiştir. Zira böyle bir Alman projesi Hindistan yolu egemenliği açısından büyük tehlike olarak görülüyordu.²⁰

Haziran 1909'da Alman Başbakanlığına atanan Bethmann Hollweg'e dış politikada ağır bir miras bırakılmıştı. Selefî Bismarck'ın çift cephe savaş kâbusu gerçekleşmişti. Yeni şansölye Almanya'nın aleyhine gelişen Fransa-Rusya yakınlaşmasını İngiltere ile anlaşarak bertaraf etmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Bundan sonra Şansölye Almanya- Rusya yakınlaşmasına yönelmiştir. Çar II. Nikolaus'un Kasım 1910 başlarında Potsdam'daki ziyaretinde bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Rusya, Bağdat demiryolunun yapımına ses çıkarmayacaklarını vaat etmesine karşılık Alman İmparatorluğu'ndan da İran'ın Rusya'nın çıkar alanı olduğunu kabul etmesini istemiştir. Böylece Almanların elinde doğuda Rusya ve İngiltere'yi anlaşmazlığa düşürecek baskı unsuru kalmamıştı.²¹ Almanya'nın menfaatleri Bismarck'ın da işaret ettiği gibi Rus hassasiyetlerini dikkate almayı gerekli kılıyordu. "Çanakale boğazı Rusya'nın güney sahillerinin ev anahtarıdır", diyen

15 Salih Kış, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati", Sutad, Güz 2017; (42): 487-506, s. 494-495.

16 Salih Kış, a.g.m., s. 490 vd.

17 Fatih Çolak, *Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri 19. Yüzyıl Sonu – 20. Yüzyıl Başı*, Çizgi Yay. Konya 2014, s. 54-55.

18 Süleyman Kocabaş, *Hindistan yolu ve petrol uğruna yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yay. İstanbul 1985, s. 144-146.

19 BOA, I.HR.391/30-1

20 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay. İstanbul 2014, s. 154-156.

21 Yunus Kobal, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Gece Kitaplığı Yay. Ankara 2014, s. 126-127.

Bismarck gibi II. Wilhelm de Rusya'dan yana görünmek ve bu suretle Rusya'nın müzaheretini temin ederek Orta Doğu'daki Alman emellerine erişmek, böylece İngiltere'yi saf dışı etmek istemişti. II. Wilhelm Potsdam'da, Rusya'nın Bağdat demiryolu inşaatına muhalefetini kırdığı gibi Rusya ile Osmanlı ve İran hususunda bir anlaşmaya da varıldı. Anlaşma kısaca şunu ihtiva ediyordu: Almanya Osmanlı'daki çıkarlarına karşılık Rusya'yı İran'da serbest bırakıyor ve Huzistan eyaleti ile Fars körfezine yerleşmesine izin veriyordu. Böylece Rusya 1907 anlaşması ile İngilizlerden alamadığı güney İran petrol bölgesine girebilme fırsatı yakalamıştı. Almanya'nın demiryolu planı ile de ulaşmak istediği asıl amaç Musul petrolü idi. Alman ve Rus İmparatorları 1911 yılında bir kere daha buluştular. Port Baltık limanında yapılan ikinci görüşmede önceki yıl varılan anlaşma teknik heyetlere havale edildi.

Almanya, Rusya'yı Osmanlı boğazlarında serbest bırakacağını vaat ettiği bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'ni kendi büyük politikası için araçsallaştırdığını ifade ediyordu. Diğer yandan Boğazları Ruslara terk eden Almanya, İttihat Terakki Cemiyeti'nin hamisi, "Büyük Türk dostu" olarak propaganda yapıyordu. İttihat Terakki Cemiyeti'nin hayran olduğu Alman İmparatorluğu, kendi politik hedefleri ve bu amaca hizmet edecek Osmanlı petrolü için "dostum" dediği kendinden çok daha eski bir imparatorluğu emperyalizmin önüne atıyordu.²² Aslında Osmanlı Devleti tarafından Almanya'nın, Rusya ve İngiltere'yi dengeleyecek kadar güçlü oluşu şüphe ile karşılanmaktadır. Buna rağmen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya'nın yakın tehlike olmaları yüzünden Almanya ile müttefik olma rotasını benimsemiştir.

Alman dostluğu gereği olarak Bağdat demiryolu projesini onaylayan Osmanlı Devleti, doğal olarak Almanya'nın kendisini güçlendireceğini düşünüyordu. Almanlar, Bağdat Demiryolunu, Osmanlı Devleti topraklarında bir iktisadi çıkar tekeli kurmak için kullanacakları yolundaki iddiaları yalanlamışlardır. Ancak Almanların, şu ifadeleri asıl niyetlerini açığa vuruyordu: "Türk topraklarında gözümüz yok, bütün istediğimiz Osmanlı ilerde yalnız Asya topraklarına sıkışıp kalsa bile, sanayimiz için ham madde kaynağı ve Pazar sağlamaktır."²³ Bu açıklama ile Almanlar rakiplerinin planlarını bozmaya gelmediklerini söylüyorlardı.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Alman sermayesi özellikle, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde güçlü bir etkinlik kurmuştu. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelen sermaye ihracının egemen şekli demiryolu yapımıydı. Osmanlı Devleti, Almanya tarafından yönelen sermaye ihracının yanında demiryolu yapımı ve devlet borçları alanında çalışan Deutsche Bank'a 29 milyon Osmanlı Lirası borçlanmıştı. Bu borç miktarı Osmanlı devlet borçlarının yüzde yirmisini oluşturuyordu. Osmanlı Devleti, Alman finans kapitaline yalnızca faiz ödemek için, ülke halkından yılda 20 milyon Mark toplamak zorundaydı. Alman finans kapitali, Bağdat demiryolu girişimiyle Osmanlı Devletini, bir yandan demiryolunun yapımı için gerekli finans kaynağı ile diğer yandan demiryolunun kendinden sağlanan karlarla zarara uğratiyordu. Burada sadece Anadolu Şimendifer Şirketinin hâsılatı 1890'da 767.557 Franktan 1910'da 3.382.286 Franka ve 1914'de ise 5.169.895 Franka yükseldiği düşünüldüğünde Osmanlı'nın kaybı daha iyi görülür.²⁴

Almanların nasıl bir hesabı vardı? Almanlar, Osmanlı Devleti'ni geleneksel sömürgeci güçlerden korumaya mı gelmişlerdi? Bu soruların yanı sıra askeri, ekonomik ve siyasi bakımdan kalkınmış bir Osmanlı'nın Alman emellerine daha iyi hizmet edeceği görüşü ağır basmaktadır. İktisaden kalkınmış bir Osmanlı, Alman sanayisini daha bol ham madde ile besleyen ve daha

22 Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, s. 78-81.

23 Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, (Çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu), Örgün Yay. İstanbul 2003, s. 116-117.

24 Lothar Rathman, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi* (Çev. Ragıp Zaralı), Gözlem Yay. İstanbul 1976, s. 114.-115.

çok Alman malı alan bir pazar haline getirecekti. Almanya ile işbirliği yapan Osmanlı Devleti, Alman silahları ile güçlendirilmiş askeri yapısı sayesinde olası bir Yakındoğu savaşı durumunda Rusya'nın güney kanadını ya da İngiltere'nin Hindistan yollarını tehdit edebilecekti. Siyasi bakımdan güçlendirilecek bir Osmanlı ise Rusya'nın Orta Doğu'ya inme planlarını durduracak ve İngiltere'nin Müslüman ülkeler üzerindeki ağırlığını zayıflatacaktı. Alman politikası, Osmanlı toprak bütünlüğüne saygı göstermek ve Osmanlı'yı başka devletlerin saldırılarına karşı savunmak şeklinde açıklanıyordu.²⁵ Bu da Osmanlı'yı Almanya'ya güvenme konusunda cesaretlendiriyordu.

Almanya, II. Abdülhamit döneminde iç politikada uygulanan resmi İslamcılık ideolojisini desteklemekten de geri durmadı. Çünkü Almanya bu resmi ideolojinin kendi çıkarları ile bağdaştığına inanıyordu. Almanlar, *"İslama dost bir Almanya, Doğuda İngiltere'nin başaramadığını yapacaktır. Anadolu ve Mezopotamya, sulama kanalları ve yollarla yeniden imar edilecek, eski çağlardaki görkemine ulaşacaktır. Aynı şey Almanya için de geçerlidir. Bu sebeple Almanya kim-senin gitmediği bir politikadan gidiyor."* diyorlardı.²⁶ Almanya'yı kurtarıcı gibi gösterme ile kamuoyu kazanılmak isteniyordu. Almanya, Müslüman dünyasındaki imajını güçlendirmeyi başarmıştı.²⁷ Ancak aldıkları imtiyazı genişletmek ve Musul petrol imtiyazını da koparmak isteyen Almanya, Padişah Abdülhamit'i tazyike başladı. Sonunda da asıl niyetlerini itiraf ettiler. Almanya'nın İstanbul'daki sefir-i kebiri, sultana tehditkâr bir üslup ile şöyle söylüyordu: *"Alman imparatorluğu Osmanlı imparatorluğu ile akdettiği bütün anlaşmaları harfiyen tatbik etmek kararındadır. Fakat bazı taleplerimiz vardır. Birincisi de Musul petrol sahası içinde imtiyaz almaktır."* Yıldız sarayı ile Bab-ı Ali arasında cereyan eden İngiliz ve Alman sefirlerinin yıpratıcı çekişmelerinin ağırlık merkezini münhasıran Musul petroleri teşkil etti ve bu mücadele Abdülhamit'in İttihat Terakki tarafından tahttan indirildiği 1909 yılına kadar devam etti.²⁸

1908 Jöntürk ihtilalinden sonra Alman politikası, Abdülhamit dönemi bağlantıları sebebiyle bozulma noktasına gelmişti. Alman izleri başta ordu olmak üzere her yerden silinmeye gayret ediliyordu. Alman İmparatoru, Abdülhamit'e benzetilerek, ona eski rejimin destekçisi ve Osmanlı Devleti'ndeki özgürlükçü hareketin karşıtlığı suçlaması yöneltilmekteydi. Bütün bunlara rağmen Alman Büyük Elçisi Marshall, Osmanlı kamuoyundaki Alman nefretini gidermeyi ve *"Türkiye'nin dostu"* imajını oluşturmayı başardı. Osmanlı Devleti için Almanya; İngiliz-Fransız hegemonyasının karşısına çıkabilecek dengeleyici güç olması ve Türkiye'de batı Avrupa tipi bir milli devlet oluşturulması açısından yeniliklere destek vermesi gibi sebeplerle vazgeçilmez gibi duruyordu. Bu yüzden Almanya'nın konumu yeniden kuvvetlendi.

Bu yakınlaşmada Osmanlı ordusunun özellikle de subaylarının Alman uzmanlar tarafından eğitilmesi önemli bir yere sahipti. İhtilalden sonra Berlin'e askeri ataşe olarak gönderilen Enver Paşa gibi subaylar daha sonra Osmanlı ordusunda üst düzey görevlere geldiler. Enver Paşa ilerleyen dönemde Harbiye Nazırı oldu. Alman subayları Osmanlı ordusunda kumandan ve eğitmen olarak görev almak üzere İstanbul'a davet edildiler. Gelen Alman subayları Osmanlı ordusunda Alman etkisinin güçlenmesine etki ediyorlardı.²⁹ Böylece Abdülhamit döneminde başlayan Alman hayranlığı İttihat Terakki döneminde de devam etmiş oluyordu. Alman teknik uzman ve heyetlerine verilen Osmanlı ordusunu ve hususen kara kuvvetlerini modernize etme işi, Osmanlının genç

25 Edward Mead Earle, *a.g.e.*, s. 117-118.

26 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 79-80.

27 Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yay. İstanbul 2013, s. 36.

28 Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, s. 58-59.

29 Gencer Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yay. İstanbul 2010, s. 54.

subayları arasında Alman askeri gücüne hayranlık duyulmasına sebebiyet vermişti. Sonradan tanınacak Enver paşa gibi birçok genç subayın Alman ordusunu yenilmez sanmalarına neden olmuştu.³⁰ Artık İttihat Terakki yönetimi de Alman İmparatorunun desteğini görmek istiyordu. Yeniden kurulan iyi ilişkiler çerçevesinde Bab-ı Ali, Alman İmparatoru ile yakın dostluklarını gösteren bir nişane olarak Padişah adına 23 Ocak 1910 tarihli bir telgraf mesajı ile Alman İmparatorunun doğum gününü kutlamıştı.³¹

Osmanlı ülkesindeki Alman politikası yeniden tesis edilmişti. Ancak bu duruma gelmeden önce İttihat Terakki iktidarının başında Osmanlı Devleti, Almanya rotasından İngiltere rotasına kayabilirdi. Zira Alman tekeli sermayesi, İngilizlerle Fransızları Osmanlı ekonomisinden kovalayacaklarını anlamışlardı. Almanya'nın üstün olduğu alanlar ancak belirli noktalarda yoğunlaşıyordu. Demiryolu yapımı ve Osmanlı ordusu ile yürütülen silah işleri Almanların önde oldukları alanlardı. Jöntürk devrimi ve yönetimiyle birlikte Alman üstünlüğünün dayandığı bu koşullarda ortadan kalkmıştı. İngiltere ve Fransa safında yer almaya başlayan Jöntürk çevreleri sebebiyle, demiryolu için yeni imtiyazların ve alınması muhtemel yeni sipariş silahların İngiliz ve Fransız tekellerine kaptırılma tehlikesi meydana gelmişti. Deutsche Bank, Krupp ve tüm Alman tekellerinin üzgün olmaları ve gerek özenle kurdukları "barışçı yayılma" yöntemiyle İran körfezine değin uzanan Alman-Bağdat demiryolu hayalinin sonlanması, gerekse ekonomik boyunduruk altına alma hayalinin yıkıldığını kabul etmeleri için yeterli neden oluşmuştu.³² Bu yüzden Osmanlı ekonomisini destekleme gibi sempatik adımlar atmaya başlayan Almanya, Osmanlı Devleti'ne borç vermeyi oluşan ilk fırsatta gündemine aldı.

1910 yılında Almanlarla yapılan borçlanma anlaşmasının içeriğinin tartışıldığı Mebusan Meclisi'nin 3 Aralık 1910 tarihli oturumunda, Osmanlı Hükümeti'nin çalışmalarına dair Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın verdiği beyanatın üzerinde yapılan görüşmelerde, Almanya ile borçlanma anlaşması hakkında farklı yorumlar ve eleştiriler meydana gelmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin borç almak zorunda kaldığını ve borçlanma anlaşması yaptıkları devletlerden birinin de Almanya olduğunu ifade etmiştir.³³ Bunun üzerine Almanya ile yapılan borçlanmadan dolayı Fransa ve İngiltere'nin dostluklarının kaybedileceğine dair eleştiriler yapılmıştır.

Hükümetin borçlanma hususunda takip ettiği yolun yanlış olduğunu savunan, İstanbul milletvekili Kozmide Pandelaki Efendi gibi bazı vekiller, Fransa ile yapılan görüşmelerin erken sona erdirildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu gibi vekillerin düşüncesine göre, Fransa ile dostane ilişkilerin biteceği aşikâr iken, Osmanlı Hükümeti iyimser davranarak sorun çıkmayacağı düşüncesine kapılmıştı. Amasya vekili İsmail Hakkı Paşa da yalnız Almanya ile ilişkileri geliştirip diğer büyük Avrupa devletlerini dışlamanın sorun oluşturacağını dile getirerek bir ya da iki büyük devletle yakın ilişkilerde bulunmanın zorunluluk olduğunu savunmuştur. Bazı milletvekilleri de Fransa yerine Almanya ile borçlanma (istikraz) yapılmış olmasının asıl nedenini, Üçlü İttifaka meyleden Osmanlı'nın yeni politikasına bağlamıştır.³⁴ Bu borçlanma anlaşmasından sonra İttihat Terakki yönetimi, Almanya rotasında tutulmuştu.

Almanya için Osmanlı'yı kontrolüne almak ve ekseninde tutmak temel bir politikaydı. Almanların nihai hedeflerinden biri de Anadolu'da kalıcı olmaktı. Anadolu'yu son derece benimseyen Almanlar, buradan bahsederlerken sanki Almanya'nın bir eyaletinden söz eder gibi

30 A. Şerif Aksoy, İttihat ve Terakki, Nokta Kitap Yay. İstanbul 2013, s. 94.

31 BOA, I.MBH.1/26-1

32 Lothar Rathman, a.g.e., s. 104-105.

33 Faysal Mayak, *Tanın Gazetesine göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yay. İstanbul 2018, s. 67-68.

34 Faysal Mayak, a.g.e., s. 71-72.

konusuyorlardı. Alman yazarlardan bazıları bunu açıkça dile getirmişlerdi. Bunlardan biri yazar Eschpranger'e göre; "*Güçlü olmak isteyen bir memleketin eline geçmemiş bir ülke varsa o da Doğu'daki Anadolu'dur. Almanlar bu fırsatı iyi değerlendirip bir an önce burayı sömürgeleştirecek olurlarsa dünyanın paylaşımında en karlı çıkan millet olacaklardır. Anadolu'da Almanların her tabakasını iskân edebilirler burada silahlı birkaç yüz bin Alman oturacak olursa Kayser'imiz Asya işlerine elini uzatabilir. Böylece bütün Asya'da barış ve refah sağlanır. Hem Tüccar hem sanatkâr burada kendi yerini bulur. Sermayesini genişletecek saha bulur. Almanya'nın parasız pulsuz Çingenesi bile gözünü açar, çalışır ve uğraşırsa mükemmel bir tüccar olur.*"

Anadolu'daki dikkatlerini ve faaliyetlerini arttıran Almanların, Erzurum'da Almanya Hükümeti adına bir konsolosluk açma taleplerine Osmanlı Hükümeti tarafından 10 Ağustos 1913 izin verilmişti.³⁵ Böylece Almanlar, yazar, asker, profesör ve diplomatlarıyla Alman idealini gerçekleştirme ve Anadolu'yu kolonize etmeye dönük kitap ve neşriyat ile cemiyetler oluşturarak çalışıyorlardı. Diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin kaderinde belirleyici olan İttihatçı iktidar, Alman generallerini Osmanlı ordularının başına paşa yapıyordu.³⁶

Bir kimlik arayışında olan Almanya, mevcut topraklarının ve imkânlarının çok küçük olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden büyük bir adım atmadığı takdirde uluslararası arenadan yok olacağını öngörüyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya, kendilerini ezmeye, yola getirmeye ya da Ortadoğu'daki menfaatlerini bozmaya kararlı olan yayılmacı Almanya'nın farkına varmışlardı. Bu yüzden Almanya'nın etrafındaki çember daralıyordu. Bu devletlerle mücadeleye kararlı olan Almanya ise kendi savaşına destekçiler arıyordu. Almanya kendisini İngiltere, Fransa ve Rusya ile çarpıştıracak bu büyük ve belirsiz savaşa Osmanlı ve İran'ı da katmak istiyordu. Bu büyük bir maceraydı. Bu durumu 1914'te Alman Genelkurmay Başkanı olan General Fon Falkenhain'nın şu sözlerinden veciz bir şekilde okuyabiliriz; "*bizi harabeye de çevirse güzeldi.*"³⁷Böyle bir dost olan Almanya ile girilen dünya savaşı, Osmanlı Devleti'ne beklediği faydayı getirmemiştir.

2. Emperyalist Devletler Karşısında İran'ın Üçüncü Güç Politikası

Feth Ali Şah dönemindeki İran-Rus savaşlarından sonra imzalanan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmen Çay Antlaşmaları, İran'ın kuzeyden işgal edilmesine sebep olmuştur. Antlaşmaların imzalanması sırasında Rusya'dan yana tavır takınan İngiltere, Kafkaslardaki İran topraklarının işgal edilmesine seyirci kalmıştır. İran'ı Rus tahakkümüne soktukten sonra da 1814 yılında ticaret anlaşmasını imzalayarak İran'dan siyasi ve ticari imtiyazlar elde etmiştir.

Afganistan bölgesinde Herat aşiretleriyle anlaşarak İran'ı burada etkili olmaması için durdurmuş İngiltere, Hindistan yolu açısından bir önlem almış oluyordu. Hindistan'a gidemeyecek kadar güçsüz, Rusya'ya teslim olmayacak kadar güçlü bir İran, İngiltere'nin siyasetine en uygun devlet modeli olarak düşünülmüştür.

İran, 19. yüzyıl boyunca kendi ensesinde hissettiği İngiliz ve Rus nüfuzunu kırmak amacıyla Amerika, Belçika ve İspanya ile ticaret anlaşmaları imzalamıştı. Ancak bu antlaşmalar ülkede beklenen rahatlığı getirmemiştir. Aksine yeni sömürgecilerin davet edilmesinden öteye gitmemiştir. Bu yüzyılın sonunda Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile yakınlaşma ve Almanya'nın Basra körfezinde (Fars körfezinde) etkili olmaya çalışması geleneksel sömürgecileri

35 BOA, I.HR.432/26-4-1

36 Karl Von Winterstetten, *XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye (Berlin-Bağdat)*, Hazırlayan: Faruk Yılmaz, Berikan Yay. Ankara 2002, s. 30.

37 Harold James, *Alman Kimliği -1770'den bugüne-*(Çev. İsmail Türkmen), Kızılelma Yay. İstanbul 1999, s. 122.

telaşlandırmıştır.³⁸

Kaçar hanedanlığından önce İran'da Almanya'nın herhangi bir faaliyeti söz konusu değildi. Nasırüddin Şah'ın 1873 tarihinde Avrupa yolculuğu sırasında Almanya'ya gelmesiyle iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri başladı.³⁹ Nasırüddin Şah, İran'ın içişlerine İngiliz ve Rusların müdahalelerinin arttığını ve bunlara karşı herhangi bir girişimde bulunamayacağını fark ettiğinde, bu iki ülkenin nüfuzunu azaltmak ve müdahalelerine karşı koymak amacıyla başka bir güçlü devletin desteğinin olması gerektiği sonucuna varmıştı.⁴⁰ Bu yüzden de Avrupa'ya ikinci ziyareti sırasında Alman imparatoru I. Wilhelm ve şansölye Bismarck'la bazı müzakereler gerçekleştirmişti. İran-Almanya ilişkilerinin gelişmesi ve ilerlemesi konusunda istekli olduğunu dile getirmişti.⁴¹ Zira Kaçar Şah'ı ve devlet adamları tahtı korumak ve İran'ın çıkarlarını temin etmek için Rusya ve İngiltere arasında "siyasi tezat oluşturma" siyasetinin artık tek başına yeterli olmadığı, bu nedenle de muktedir ancak tarafsız bir ülkeyi İran'ın siyaset ve ekonomik sahasına çekerek Rus ve İngiliz nüfuzunun önüne geçmeyi düşündüler.⁴²

Öteden beri Kaçar hükümeti Rusya veya İngiltere ülkelerinden birine verdiği ayrıcalığın benzerini diğer devlete de vermek zorunda kalıyor veya her iki devleti razı edebilecek bir durum yaratmaya çalışıyordu. Bu sayede iki devletin rekabetinden Kaçar yönetimini ve ülkenin yarı bağımsızlığını korumaya çalışıyordu. Bu iki devlet arasındaki rekabet çoğunlukla İran'ın uzun vadeli yatırımlarına engel oluyordu. Bu nedenle İranlı yöneticiler üçüncü güç siyasetine yöneldiler.⁴³ Almanları İran'a çekerek, Rusya ve İngiltere ile olan ilişkilerinde bir denge oluşturmak istiyorlardı. Bu arada Ortadoğu'da bir üs ve dayanak noktası bulmak isteyen Bismarck, Şah'ın bu önerisini memnuniyetle karşıladı. 1883 Martında Nasırüddin Şah ve Bismarck arasında bazı gizli yazışmalar yapıldı ve ardından da 1885 yılında iki devlet karşılıklı elçilik açma kararı aldılar. Aynı yıl içinde Nasırüddin Şah, Almanya ile yeni kurduğu ilişkileri güçlendirmek için Almanya'dan Persepolis ve Şuş adlı 650 tonluk ve 205 tonluk iki adet gemi aldı. Almanya, satın alınan gemilerle birlikte bazı Alman denizcileri de İran'a gönderdi. Ayrıca Tahran'da bir Alman Okulu da açıldı.

Diğer taraftan Almanlar, İran'da demiryolu inşa etme meselesini de gündeme taşıdılar ve İran'ın kuzeyinde demiryolu inşası için iki ülke arasında gizli görüşmeler başladı.⁴⁴ Sonunda 1895'te Felix Moral adlı bir Alman, Tahran-Bağdat demiryolu imtiyazını almıştı. Bu sayede Almanya, Bağdat'ın ardından demiryolu egemenliğini İran'da da gösterebilmeyi amaçlıyordu. Fakat İngiliz Hükümeti'nin Bahtiyarı aşireti üzerindeki nüfuzu ve petrol çıkarları, (Anglo-Persian Oil Comp.) Nasırüddin Şah'tan elde ettiği tütün tekeli ve umduğu imtiyazlar nedeniyle İngiltere, Almanya karşısında ihtiyatlı davranma politikasını tercih ediyordu.⁴⁵ Almanya gibi üçüncü bir devletin varlığı, İran'ı kendi kontrolü altına almış ve düzenli olarak bu ülkenin kaynaklarını yağmalayan Rusya ve İngiltere için kabul edilebilir bir şey değildi. İngiltere ve Rusya, Almanların İran'daki girişimle-

38 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 22-23.

39 Seyyid Celaleddin Medeni, "Revabüt-i İran ve Alman Der Tarih-i Muassır", *Zemane*, Şomare 60, Sal 6, Şehriver 1386, 23 – 31, s. 24.

40 Hamid Hacıyanpur, Haydar Emiri, "Tarih-i Revabüt-i İktisadi-yi İran ve Alman Der Dovre-i Kaçar (Ba Tekiye Ber Huze Halic-i Fars)", *Feslname-i Mutalaat-i Tarih-i Cehan-i İslam*, Sal. 4, Şomare.8, 1395, s.83.

41 Hamid Hacıyanpur, Haydar Emiri, *a.g.m.*, s. 84; Seyyid Celaleddin Medeni, *a.g.m.*, s.24.

42 Hamid Hacıyanpur, Haydar Emiri, *a.g.m.*, s. 78-79.

43 Hüseyin Abadiyan, "Mahiyet-i Revabüt İktisadi-yi Alman ve İran Ez 1898 Ta 1940", *Pejuhişname-i Tarih-i İctimai ve İktisadi, Pejuhişgahi Ulum-i İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi*, Sal 2, Şomere:1, 1392, s. 2.

44 Seyyid Celaleddin Medeni, *a.g.m.*, s. 25 vd.

45 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 23.

rinde kendilerinin onayını almasını bekliyorlardı. Bu yüzden İngiltere elçisi Ronald Thompson, İran devletinden Alman denizcilerin görevine son verilmesini ve Almanya'ya verilen gemi siparişlerinin iptal edilmesini istedi. Ruslar ise Almanlar tarafından İran'ın kuzeyinde demiryolu inşa edileceği haberini alınca elçileri aracılığıyla projenin iptal edilmesini istediler.⁴⁶ Nasırüddin Şah, ülke içerisinde tam bir hâkimiyete sahip olmasına rağmen yabancı devletlerin istekleri karşısında direnecek güce sahip değildi. Bu nedenle İngiliz ve Rusların baskıları sonucunda 25 Mart 1889'da bir ferman yayınlarak, İran'ın beş yıl boyunca Rusya'nın onayı olmaksızın yabancı bir ülkeye demiryolu inşası için izin vermeyeceğini taahhüt etmek zorunda kalmıştı.⁴⁷ Bu yaşanan baskılar İran yöneticilerinin sömürgeci olarak gördükleri ve giderek nefret ettikleri İngiltere ve Rusya'ya karşı yeni bir güç ile işbirliği yapma (Alman sempatisi) noktasındaki eğilimlerini güçlendirmiştir.

Öte yandan Almanya, Ortadoğu'yu kendi ekonomik ve siyasal etki alanı haline dönüştürme amacına yönelik istediği sonucu, 16 Aralık 1902'de II. Abdülhamit'in imzaladığı kesin imtiyaz anlaşması ile elde etmişti. İran Körfezine kadar uzanan ana hat, Mezopotamya'ya yönelen ekonomik ve siyasal yayılma için gerekli koşulları yaratacaktı. Hanakin'e kadar uzatılması planlanan yan hat Kapitalist Almanya'nın mallarını İran'a akıtabilecek ve geri gelebilecekti. Alman denetimine geçecek İran demiryolu ağıyla birleşme noktası sağlanacaktı.⁴⁸

1903 yılında Almanya'nın İran'daki niyetlerine dair İngilizlerin dikkatini çekmek isteyen Lord Ellenborough, Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmasında: "İran Körfezi kıyılarında Alman gemileri görmektense Rusya'yı İstanbul'da görmeyi yeğlerim." diyecekti. İran'da meydana gelen meşrutiyet hareketi Hindistan ve Mısır'a da etki ettiğinde bu durumdan kaygılanan İngiltere, bu hareketi bastırmak için Rusya'yı, İran'da destekleme kararı aldı. Böylece İngiltere'nin güney İran'daki, Rusya'nın da kuzey İran olan Azerbaycan ve Horasan'daki planları Almanları devre dışı bırakacaktı. Almanya, İran meselesi yüzünden İngiltere ve Rusya karşısında yer almaya bir neden daha bulmuştu. Bu dönemde İranlı münevverlerden bir kısmı Rusya'da eğitim görüyordu. İran'ın Saint Petersburg sefiri 1905'te Rusya'da 200 bin kadar İranlı işçinin çalıştığını bildiriyordu. Bu durum bir yandan İran'daki devrimci hareketlere etki ederken, öte taraftan da mutlakiyet yanlısı Rusya'nın müdahalesi ve desteği ile Şah ve çevresinin 1906 yılında açılan meşrutî meclise ve devrimci hareketlere karşı müdahalesini arttırıyordu. Bu arada İngiliz Hükümeti de yarı yenilikçi ve yarı Şah taraftarı bir politika izliyordu.⁴⁹ İşte bu nedenlerle 1906 yılında İranlı Meşrutiyetçiler ve 1908 yılında da Osmanlı Meşrutiyetçileri, İngiliz ve Rus emperyalizminin türlü oyunlarına karşı, Almanya'yı üçüncü güç unsuru şeklinde görmüşlerdir.⁵⁰

1907 yılında yapılan antlaşma sonrasında İngiltere ve Rusya'nın İran'ı bölme konusunda uzlaşması İran halkının zihninde bu iki güç karşısındaki zaaf ve yetersizliğini telafi edebilmek için üçüncü bir gücü yardıma çağırma düşüncesini uyandırmıştı.⁵¹ Sonuçta 1907 İngiliz-Rus anlaşması ile Kuzey İran, Rus nüfuzuna, petrol bölgesi olan Güney İran, İngiliz nüfuzuna bırakıldı. Bir süre sonra İran'daki nüfuz bölgelerinde istedikleri gibi hareket edebilen Rusların 1908'de e-gittikleri İran ordusu ve onların komutasında bulunan Kazak birliği meclisi dağıttıktan sonra, Şah'ı yeniden İran'ın mutlak hâkimi yaptılar. Rusya, İran'da nüfuz bölgesini etkileyecek meşrutiyete

46 Hamid Hacıyanpur, Haydar Emiri, "a.g.m", s. 86.

47 Seyyid Celaleddin Medeni, "Revabit İran ve Alman Der Tarih-İ Muassır", Zemane, Şomare 60, Sal 6, Şehriver 1386, 23 – 31, s.24-25.

48 Lothar Rathman, a.g.e, s. 85-86.

49 İlber Ortaylı, a.g.e, s. 23-24.

50 Celal Metin, *Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi Ve İran (1800-1941)*, phoenix Yay. Ankara 2011, s. 244.

51 N. Cami, *Gozeşte Çerağ Rah-ı Ayende Est Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332*, Naşr: Koknüs, Tahran 1362, s.71.

dayalı bir sistemin oluşmasına izin vermiyordu ve İngiltere de bu Rus müdahalesini hoş görüyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar İran, Rusya ve İngiltere'nin üstün olduğu nüfuz bölgesiydi ve Almanya'ya bu bölgede politika üretecek imkân kalmamıştı.⁵² Bununla birlikte İngiliz ve Ruslara duyulan nefret ve öfke nedeniyle, Almanların İran'da varlık göstermeleri için uygun kamuoyu oluşturmaları açısından gerekli şartlar mevcuttu. Almanya siyasi ve ekonomik açıdan İran'da nüfuz edinmek için öncelikle aydınlar ve özgürlükçü tacirler sınıfından oluşan İran Demokrat Partisi'ni destekledi. Bu parti gitgide Almanya'ya daha da yakınlaştı ve mecliste de hâkimiyetini sağladı. Öte taraftan İngiltere'nin İran'ın meşrutiyetçileri üzerindeki eski nüfuzu 1907 anlaşmasının imzalanmasından sonra zayıfladı. Alman diplomasisi İranlıların incinmiş, umutsuz, öfkeli duyguları ve memnuniyetsizliğinden son derece iyi yararlandı ve sonuçta başta meclis başkanı olmak üzere birçok milletvekili Almanya taraftarı oldu.⁵³ Ancak 1910 yılında Rus Çar'ı II. Nikolaus'un Almanya'ya yaptığı resmi ziyarette, Alman imparatoru II. Wilhelm ile müzakere ettiği konulardan biri de İran meselesiydi. 19 Ağustos 1911'de imzalanan Postdam anlaşmasına⁵⁴ göre Almanya, Rusya'nın İran'ın kuzey bölgesi üzerindeki haklarını 1907 anlaşmasına göre resmi olarak tanıdığı.⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin Alman sefiri olarak görev yapan Osman Nizami Paşa'nın 14 Ocak 1911 tarihinde Berlin'den bildirdiği ve Alman sefiri ile yapılan mülakata göre; Almanya ile Rusya arasında, demiryollarının İran topraklarına inşası ve bağlanmasıyla ilgili görüşmeler yapılmıştı. Bu mülakata göre; Alman Hükümeti, müzakerelerin detayları hakkında bilgi vermemişti ancak diğer taraftan, Almanya Hükümeti, Türkiye ile Almanya arasındaki dostane ilişkiler konusunda kesin bir güven duyulmasını istiyordu.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Alman basını Hindistan ile ilgili haberler yapıyordu. 6 Mart 1914'te Berlin Tegeblatt gazetesi, "İngiltere'nin Hindistan Sorunları" başlıklı bir yazı yayımladı.⁵⁷ Hindistan yolunu koruma politikası İngilizlerin öncelikli refleksi arasındaydı. Ayrıca İngiltere 1912 yılından itibaren gemilerinde kömür yerine petrol kullanmaya başlamıştı ve İran İngiltere için yeni bir anlam kazanmıştı. Çünkü D'Arcy imtiyazları ile 1908 yılında, İran'ın güneyinde Huzistan Eyaletinin Ahvaz kentinde büyük rezervler olduğu anlaşılmış ve İngiltere için İran çok daha önemli bir nüfuz alanı olmuştu. Huzistan bölgesi petroleri tüm Britanya İmparatorluğu güvenliğini ilgilendiren hayati öneme sahip bir politika olmuştu. Petrolü çıkarmak üzere Anglo-Persian Oil Company kurulmuş ve bu şirketin çoğunluk hisseleri İngiliz Hükümeti'nin adına satın alınmıştı.⁵⁸

Alman Dışişleri Bakanlığı ve Alman ordusu komuta merkezi siyasi idaresi Eylül 1914'te İran topraklarında bazı görevleri gerçekleştirmeleri amacıyla bir heyet oluşturdular. 12 subay ve 4 astsubaydan oluşan bu heyetin komutasını Almanya'nın İran'daki eski askeri ataşesi Fritz Klein üstlenmişti. Bu grubun ilk görevi Abadan şehrinde İngiliz- İran petrol şirketinin petrol tesislerini yok etmektir. Bu heyetin diğer bir görevi de İranlılar arasında cihat İlan etmeleri için Necef ve Kerbela şehirlerinde Şia dünyasının önde gelen din adamları nezdinde müttefik devletlerin aleyhi-

52 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 24.

53 Corc Lenzovski, *Rekabet-i Rusya ve Garb Der İran*, Tercüme. İsmail Rain, Naşr. İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1353, s. 169.

54 Oliver Bast, *Tarihi Muasır-i İran Almaniha Der İran Nigahi-yi Be Tehevvülât-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Evvel Ber Esas Menabi Diplomatik Fransa* (Tercüme: Hüseyin Beni Ahmed), Tehran 1377, s. 14.

55 Seyyid Celaledin Medeni, "*a.g.m.*", s. 24-25.

56 BOA, HR. SYS.2903/82-1

57 Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun Büyük Doğu'nun Paylaşım Savaşı, (Çev. Mehmet Harmanlı), İnkılâp Yay. İstanbul 2009, s. 56.

58 Michael Axworthy, İran Aklın İmparatorluğu Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi, (Çev. Özlem Gitmez), Say Yay. İstanbul 2016, s. 264.

ne propaganda yapmaktı.

Diplomatik seviyede bu zamana kadar Almanya'nın doğuya yönelik stratejik gözlemlerinde herhangi bir rol ifa etmemiş olan İran'a yönelik Almanların dikkatini bu ülkedeki çıkarlarına çeken İran'ın kendisiydi. İran'ın nüfuzlu ve önde gelen şahsiyetleri İngiltere ve Rusya'dan nefret ve usanmışlığı vurgulayarak, İran'ın merkez güçlerle birlikte savaşa girmesini önermek amacıyla Almanlarla temas kurdular.

Devrik Muhammed Ali Şah'ın kardeşi şehzade Salar'el-Devle 30 Eylül 1914 tarihinden itibaren İsviçre'nin Bern şehrinde sürgündeydi. Salar'el-Devle kendisinin liderliği ve Almanların yardımıyla bir kurtuluş hareketinin oluşmasını önerdi. Bu konuda oldukça ciddi öneriler gündeme geldi.

18 Kasım'da İran'ın İstanbul büyükelçisi İhtişam'us-Saltane İran ve Almanya'nın birliği için Almanya'nın Osmanlı sarayındaki temsilcisi Hans Freiherr von Wangenheim'e bir plan teslim etti. Aralık 1914'ün başlangıcında İran'ın Brüksel Büyükelçiliği'nin sekreteri Hüseyin Han Ahter Almanların yardımlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşturulacak gönüllü bir grup aracılığıyla İran'da genel bir ayaklanma yaratmaya yönelik planı gizli bir yazı olarak Alman dışişleri bakanlığına sundu.

İranlıların yurtdışındaki bu girişimlerine Almanya'nın Tahran Büyükelçiliği'nin maslahatgüzarı Rudolf von Kardorf'un raporlarını da ayrıca eklemek gerekir. O, dönemin İran başbakanı Müstevfi el-Memalik ile gerçekleştirdiği gizli görüşmelerden sonra İran'ın muhtemelen Almanya ile bir ittifak anlaşması imzalamaya hazır olduğunu bildirmişti.

İran'a hâkim olan İngiltere, Rusya ile Almanya arasında çıkan Birinci Dünya Savaşı, İranlıların vatanseverlik duygularını arttırmıştı. İranlıların, Almanlarla birlikte gerçekleştirdikleri girişimlerini 1 Kasım 1914'te ilan edilen İran'ın tarafsızlığını korumak için Almanya'nın gücünden yararlanma yönünde bir çaba olarak değerlendirmek gerekir. İranlı siyaset yapımcılar, Almanları gündeme taşıyarak Rusya ve İngiltere'nin güçlü nüfuzu karşısında (İran'ın kuzeyinin Ruslar tarafından işgali bunun işaretlerinden biriydi) bir denge oluşturmaya çalışıyorlardı.

Almanya Dışişleri Bakanlığı iki ülkenin ittifak planı konusunda belirli bir plan hazırlamamış olmasına rağmen Almanya'nın lehine propaganda yapılması amacıyla İran'a 5 bin mark gönderdi. Öte taraftan Rudolf von Kardorf gizli görüşmelerine devam ediyordu ve Aralık 1914'te İran jandarmasında bulunan İsveçli subaylarla bu konuyla ilgili olarak gizlice temasa geçti.⁵⁹

Almanya, Anadolu ve İran halkını savaşa dâhil ederek Ortadoğu'da yeni cephelemler açılmasına neden olacak böylece hem bu iki ülkenin koruyucu hamisi olacak hem de buralara yerleşerek nüfuzunu kabul ettirecekti. Alman ajanları İran'ın güneyindeki halkı İngiltere ve Rusya aleyhine kışkırtıyordu. Bu bölgede bulunan İran Jandarma birliklerinin Alman ajanlarının yardımıyla güney petrol kaynaklarını İngilizlere karşı savunmak maksadıyla Basra'dan iç kısımlara gelmiş olması, İran'ın tarafsızlığını bozmuştur. Savaşın başında ilan edilen tarafsızlık Almanların yönlendirmesi ve desteklemeleriyle İran açısından son bulmuştur. Almanya'nın Osmanlı Devleti ve İran'ı savaşa dâhil etmek adına yürüttüğü casusluk faaliyetleri, Güney İran ve Basra körfezinde İngiliz aleyhtarı bir siyaset takibi Almanlara karşı İngiltere ve Rusya'nın birlikte hareket etmek suretiyle bu bölgelerde önlemler almasına sebep olmuştur.⁶⁰

Öte yandan İran'a destek anlamındaki Alman vaatleri inandırıcı ve umut vericiydi. Ancak

59 Oliver Bast, *a.g.e.*, s. 27-30.

60 Yılmaz Karadeniz, *a.g.e.*, s. 315-316.

bu bölgedeki köklü İngiliz ve Rus ilişkilerine karşılık Almanlar henüz yeni sahne almışlardı ve yeterince etkin değillerdi. Bir başka ifadeyle İngilizler ve Ruslar yılların deneyimine ve dostlarına sahipti. Oysa Almanlar bölgeye yabancıydılar. Bir diğer engel de, Alman istihbaratının büyük ölçüde, İran'ın gerçeklerinden kopuk Seyyid Hasan Takizade'nin başını çektiği ve hareketin liderleriyle her zaman aynı fikirde olmayan bireysel üyelerin siyasetlerinden etkilenen, Berlin'deki İranlı Milliyetçiler Komitesi'ne dayanmasıydı.⁶¹

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde İran milliyetçiliği öteden beri aradığı İngiltere ve Rusya'ya karşı bir denge oluşturmak üzere, bir üçüncü devletin müttefiklik fırsatını bulmuştu. Bu devlet Almanya idi. İranlı milliyetçiler, Almanya'nın İran'ın iç işlerine müdahalesini sağlayarak İngiliz ve Rus etkisini kırabileceklerini düşünmüşlerdi. Daha önce Amerika denenmiş ancak bu deneyim başarısız olmuştu. Fakat başlayan dünya savaşı, yeni bir güç olarak görülen Almanya'nın, İran'a denge rolü oynama ihtimalini sunuyordu. Buldukları yeni olası müttefik ile ilgili olarak İran milliyetçileri, Rusya ve İngiltere'ye zarar verdiği ve İran'ın bağımsızlık davasını desteklediği sürece Alman zaferleriyle ilgileniyorlardı. Almanya da İran milliyetçilerinin bu inançlarını teşvik ediyordu. Almanlar İranlılarda mevcut olan İngiltere ve özellikle Rusya nefretinden yararlandılar. Almanlar bu durumdan, Doğu'daki kendi projelerini geliştirmekte, Afganistan ve Hindistan'da isyanı kışkırtma girişimlerinde yararlanabileceklerini anlamışlardı. İran milliyetçileri ise Alman işbirliği girişimleriyle geleneksel düşmanlarından kurtulmayı umuyorlardı.⁶²

Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nın ateşi yükselince İngiltere ve Rusya, olası bir Alman-Osmanlı harekâtını bahane ederek, İran topraklarını işgal etmiş ve 1907 anlaşması ile nüfuz bölgesi yaptıkları İran'ı, 1915 Anlaşmasını imzalayarak tasarruf bölgesine dönüştürmüşlerdi.⁶³ Ancak İran'daki Alman gizli faaliyetleri devam ediyordu ve bir Alman yanlısı kamuoyu oluşturulması çabalarında başarılı olmuşlardı.⁶⁴ Bu sırada meydana gelen iç ihtilaflardan ve meclisin içinde bulunduğu siyasi karışıklıktan istifade eden demokratlar ve özellikle Berlin'de bulunan İranlı devlet adamı Takizade, Rusya ve İngiltere'ye karşı cephe açılmasını istemişti. Almanya'dan yana savaşa girme isteklerinin yoğunlaştığı 1914'te, Rusya İran'a resmen cephe açmış ve Rus ordusu İran'ı işgal etmek için Kazvin'e gelerek İngilizlerin yardımıyla Tahrana doğru hareket etmişti.⁶⁵

Birinci Dünya Savaşının sürdüğü 1915'te bir araya gelen İngiltere ve Rusya, İran'ı tekrar kendi aralarında paylaştılar. Buna göre, İran üç bölgeye ayrılmıştır: Güneydeki yerler ile Afganistan'a yakın yerler İngiltere'ye, Kuzey bölgeleri Rusya'ya, çöl bölgeleri İran'a bırakılarak taksim edilmiştir. Ancak meclis bu anlaşmayı tanımamıştır. Bu sırada İran'ın Osmanlı Devleti ile birlikte Almanya'nın yanında savaşa katılmasını isteyen meclis üyelerinden bir kısmı Kum kentinde "*Milli Savunma Komitesini*" kurup, İran'ın Osmanlı Devleti ile birlikte Almanya'yı desteklemesini istiyorlardı. Almanya, İngiltere ile girdiği menfaat çatışmaları yüzünden İran'ı savaşın içine çekti. Savaşın başında tarafsızlığını ilan eden İran, menfaat çatışmalarının alanı olarak bu

61 Masoureh Etehadıyyeh, "İran Geçici Hükümeti", İran ve Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2010, s. 10.

62 Stephaniye Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", İran ve Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2010, s. 52.

63 *Esnadiyi Ez İşgali İran Der Cengi Cihaniyi Dovvom Tehmil-i Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng be Alman, Tasarruf Emakin ve Emval*, C. Evvel, Tehiyye ve Tanzim Merkez-i Pejohiş ve İsnad-i Riyaset-i Cumhuri, Hane-i Kitab, Tahran 1389, s. 9.

64 Ali Asğar Zerger, *Tarih-i Revabit-i İran ve İngiliz Der Dovre-i Rıza Şah*, (Tercüme. KavehBeyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372, s. 352.

65 Yılmaz Karadeniz, *a.g.e*, s.318.

maceraya sürüklenmiştir.⁶⁶

3. Sonuç

Birinci Dünya Savaşına giden süreç başladığında, batılı sömürücüler karşısında özellikle de İngiltere ve Rusya karşısında uzun senelerden beri hareket kabiliyetleri zayıflayan, siyaseten güçsüz, iktisaden istikrarsız Osmanlı ve İran devletleri, yaşam damarı arayan bir ihtiyaçla Almanya'ya yöneldiler. Her iki ülkenin de geleneksel sömürücülere karşı çok fazla seçenekleri kalmamıştı. Özellikle bu iki devletin birlikte yüklenmeleri karşısında çare üretmek neredeyse imkânsız hale gelmişti. Bununla beraber iki köklü devletin de yeni bir müttefiklik için tarihi ve stratejik deneyimleri mevcuttu. Ayrıca bu iki devlet için Almanya, emperyalist yayılmacı stratejiden uzak eşit müttefik olmayı vaat eden ve yükselen yeni bir güçtü. En fazla İngiltere ve Rusya'nın baskısını hisseden Osmanlı ve İran devletleri, üçüncü bir gücü, kendileri açısından tarihi bir fırsat olarak gördüler. Almanya, Osmanlı Devleti'nde özellikle de Anadolu'da emperyalist hedefler besleyen ancak bu gizli amacı belli etmeyen bir politika izliyordu. Almanya, İran'daki planları çerçevesinde ise İngiltere ve Rusya'ya karşı üstünlük kurabileceği bir durum inşa etmek istiyordu. Bunun için de Osmanlı ülkesinde yaptığı gibi İran'da da üçüncü güç olarak sahne alıyordu. İranlılar da Almanya'yı yayılmacıktan uzak yeni değerleri olan bir devlet olarak görüyorlardı ya da görmek istiyorlardı. Üçüncü güç olarak güvenilir bir müttefik görüntüsü veren Almanya, geleneksel sömürücüler olan İngiltere ve Rusya'dan farklı olarak istila veya sömürü niyeti göstermese de iyi niyetli değildi. Ancak hem Osmanlı Devletini hem de İran'ı böyle olmadığına inandırabilmişti.

Osmanlı Devleti açısından, İngiltere ve Rusya arasında bir tezat siyaseti oluşturma imkânı kalmadığında üçüncü gücün varlığına inanmıştır.

Aynı üçüncü güç unsuru, İran açısından da zorunlu bir politika olarak görülmüştür. İran'ın da geleneksel tehdit unsurları İngiltere ve Rusya'dır. İran Devleti de Osmanlı Devleti gibi bu iki güce karşı çare üretmekte zorlanmış ve aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanabileceği bir siyaset oluşturamamıştır. Sonunda İran'ın da Osmanlı gibi, İngiliz-Rus emperyalizmine karşı üçüncü bir gücün devreye girmesini yeni bir politika edindiğinde yakınlaştığı devlet Almanya olmuştur.

Ancak hem Osmanlı Devleti hem de İran, bu tercihlerini üretirlerken Almanya'ya karşı iyimser olmuşlardır. Zira üçüncü güç olarak görülen Almanya, bir müttefik görüntüsü altında önceki güçler gibi sadece emperyalist hedeflerini takip ediyordu.

Almanya'nın dünya siyasetinde İngiltere ve Rusya'yı birbirine düşürebilecek bir siyasetinin olmadığını gören Osmanlı ve İran devletleri emperyalist politikalara karşı daha temkinli ve çok yönlü politika ile hareket edebilirler miydi? Bu soru, işin başında kendilerine sorması gereken bu iki devlet için hayati bir konuydu.

66 Yılmaz Karadeniz, *a.g.e.*, s.364-365.

Kaynakça

BOA, Y.PRK.ESA.1/15-2-1

BOA, Y.PRK.TSF.1/23-1

BOA, I.HR.346/60-1

BOA, I.HR.391/30-1

BOA, I.MBH.1/26-1

BOA, I.HR.432/26-4-1

BOA, HR. SYS.2903/82-1

Aksoy, A. Şerif: İttihat Ve Terakki, Noktakitap Yay. İstanbul 2013.

Abadiyan, Hüseyin: “Mahiyet-i Revabit İktisadi-yi Alman ve İran Ez 1898 Ta 1940”, Pejuhişname-i Tarih-i İctimai ve İktisadi, Pejuhişgahi Ulum-i İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi, Sal 2, Şomere:1, 1392

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay. İstanbul 2010.

Axworthy, Michael: İran Aklın İmparatorluğu Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi, (Çev. Özlem Gitmez), Say Yay. İstanbul 2016.

Bast, Oliver: **Tarihi Muasır-i İran Almanihâ Der İran Nigahi-yi Be Tehevvülat-i İran Der Ceng-i Cihani-yi Evvel Ber Esas Menabi Diplomatik Fransa** (Tercüme: Hüseyin Beni Ahmed), Tehran 1377.

Cami, N.: **GozeşteÇerağRah-ı AyendeEst Tarih-i İran Der Fasile-i Do Kudta 1299-1332**, Naşr: Koknüs, Tahran 1362.

Cronin, Stephaniye: “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, İran Ve Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2010.

Çolak, Fatih: **Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri 19. Yüzyıl Sonu – 20. Yüzyıl Başı**, Çizgi Yay. Konya 2014.

Doğanay, Rahmi-Açıkses, Erdal: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Data Yay. Ankara 2012.

Earle, Edward Mead:(Çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu), **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı** (1903-1923), Örgün Yay. İstanbul 2003, S. 116-117.

Esnadiyi Ez İşgali İran Der Ceng-i CihaniyiDovvomTehmili Peyman-ı Se Canbe, İlan-ı Ceng Be Alman, Tasarruf Emakin Ve Emval, C. Evvel, Tehiyye Ve Tanzim Merkez-İ Pejohiş ve İsnad-İ Riyaset-İ Cumhuri, Hane-iKitab, Tahran 1389.

Ettehadiyyeh, Masoureh: “İran Geçici Hükümeti”, İran ve **Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Editör Tourajatabaki, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2010.

Gencer, Mustafa: **JöntürkModernizmi ve Alman Ruhü1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim**, İletişim Yay. İstanbul 2010.

Haciyanpur Hamid, Emiri, Haydar: “Tarih-i Revabit-i İktisadi-yi İran ve Alman Der Dovre-i Kaçar (Ba Tekiye Ber Huze Halic-i Fars)”, Feslname-i Mutalaat-i Tarih-i Cehan-i İslam, Sal. 4,

Şomare.8, 1395

Harold, James: **Alman Kimliği -1770'den Bugüne-** (Çev. İsmail Türkmen), Kızılelma Yay. İstanbul 1999.

Hopkirk, Peter: **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun Büyük Doğu'nun Paylaşım Savaşı,**(Çev. Mehmet Harmancı), İnkılâp Yay. İstanbul 2009.

Karadağ, Raif: **Petrol Fırtınası,** Turan Yay. İstanbul 1969.

_____, **Şark Meselesi,** Emre Yay. İstanbul 2005.

Karadeniz, Yılmaz: **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi Ve Kaçar Hanedanı (1795-1925),** Bakış Yayınevi, İstanbul 2006.

Kış, Salih:“Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati”, Sutad, Güz 2017; (42): 487-506.

Kobal, Yunus: **Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya,** Gece Kitaplığı Yay. Ankara 2014.

Kocabaş, Süleyman: **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere,** Vatan Yay. İstanbul 1985.

Kon, Kadir: **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi,** Küre Yay. İstanbul 2013.

Medeni, Seyyid Celaledin: “Revabıt-i İran ve Alman Der Tarih-i Muassır”, Zeman, Şomare 60, Sal 6, Şehrivar 1386, 23 – 31.

Metin Celal: **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi Ve İran (1800-1941),** phoenix Yay. Ankara 2011.

Ortaylı, İlber: **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,** Timaş Yay. İstanbul 2014.

Özyüksel, Murat: Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2013, s. 40-41.

Rathman, Lothar: **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi** (Çev. Ragıp Zaralı), Gözlem Yay. İstanbul 1976.

Rathman,Lothar: **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi** (Çev. Ragıp Zaralı), Gözlem Yay. İstanbul 1976.

Winterstetten, Karl Von: **XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye (Berlin-Bağdat),** Hazırlayan: Faruk Yılmaz, Berikan Yay. Ankara 2002.

Yücel, Yaşar-Sevim, Ali: **Türkiye Tarihi IV,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1991.

Zerger, Ali Aşgar: **Tarih-i Revabıt-i İran Ve İngiliz Der Dovre-İ Rıza Şah,** (Tercüme. KavehBeyat), Naşr. Pervin, Tehran 1372.